

ПЕРИФРАЗИ В МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

Марина Навальна
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

У статті проаналізовано найуживаніші перифрази в мові сучасної української періодики, виокремлено тематичні групи перифраз, визначено мовні та позамовні чинники, що сприяють утворенню перифраз в українській мові.

Ключові слова: мова періодики, перифрази, стилістична роль, позамовні чинники.

В статье проанализированы наиболее употребляемые перифразы в языке современной украинской периодики, выделены тематические группы, определены языковые и внеязыковые факторы, которые способствуют образованию перифраз в украинском языке.

Ключевые слова: язык периодики, перифразы, стилистическая роль, внеязыковые факторы.

In the article the author analyses the widely used periphrases in the language of the modern Ukrainian periodicals, emphasizes the thematic groups of periphrases, defines linguistic and extralinguistic factors, that favour the formation of periphrases in the Ukrainian language.

Key words: the language of periodicals, periphrases stylistic role, extralinguistic factors.

Постановка проблеми. Мова українських засобів масової інформації початку ХХІ ст. зазнає істотних змін, які потребують ретельного та всебічного вивчення з метою виявлення основних закономірностей її функціонування й тих чинників, що впливають на її розвиток. Одним з аспектів семантико-стилістичного підходу є вивчення місця й ролі перифраз у газетному мовленні як важливого засобу експресивного вираження думки, оновлення та збагачення образних ресурсів мови періодики, що й визначає **актуальність** дослідження.

Особливості перифрази в мові української періодики останніх десятиліть ще не були предметом системного опису, а тільки частково в розвідках в описах мовознавців щодо сутності та окремих аспектів перифраз [3; 7]. Такі дослідження проводилися одночасно з вивченням інших проблем [5; 6; 10; 11; 12], а також як окремі лінгвістичні розвідки [1; 2]. Перифрази в російській публіцистиці розглядали і систематизували російські мовознавці [4].

Ставимо за **мету** проаналізувати найуживаніші перифрази в мові сучасної української періодики, що передбачає вирішення таких **завдань**: виокремлення тематичних груп перифраз, визначення мовних та позамовних чинників, що сприяють утворенню перифраз в українській мові.

Виклад основного матеріалу. Поряд з терміном *перифраз* вживають відповідники *перифраза*, *парафраз*, *парафраза*, хоч перший термін є найуживанішим. Перифраз – описовий вислів, зворот, який розглядають у двох аспектах: у словотворенні – еквівалентне слову аналітичне висловлювання, що

служить для встановлення семантики похідного слова; в стилістиці – слова, усталені словосполучення (зрідка – речення), що є образно-переносними й описовими найменуваннями предметів, явищ, осіб тощо [7, с.492]. Сутність перифрази як стилістичного прийому полягає в контекстуальній заміні однослівного найменування описовим зворотом [1, с.6]. При цьому в перифрастичному звороті на перший план висувається якась якість, ознака об'єкта чи поняття, яке описується, і ця якість чи риса суттєві в даному контексті чи ситуації. Основне призначення перифрази як стилістичного прийому – посилити виразність тексту, дієвість вислову. Останнє найчастіше розв'язується за допомогою конотативного компонента, який доповнює основний зміст описового виразу, що утворює перифразу [1, с.6]. Г.П. Євсєєва відзначає, що “системний характер перифрастичних зворотів виявляється передусім у диференціації їх на різні тематичні групи за ознакою співвіднесеності із позамовною дійсністю [1, с.9]”. Дослідники в кінці ХХ ст. виділяє вісімнадцять блоків, що достатньо чітко визначають актуальні тематичні сфери, в яких відбувається перефразування. Їх презентують назви: історичних осіб; країн; міст; географічних понять; професій і видів діяльності людей; установ, організацій тощо; абстрактних понять; політичних понять; військової справи; медичних понять; релігійних понять; понять культури і мистецтва; спортивних понять; понять соціального зла; конкретних предметів, машин і механізмів; представників фауни; флори; корисних копалин, хімічних речовин, мінералів [1, с.9–10].

На початку ХХІ ст. активізувалися інші тематичні групи перифраз. Зокрема актуальною сферою є агентивні імена суб'єктів політики. Це пов'язано з підвищеною політичною активністю в суспільстві, передвиборчими кампаніями, з появою колоритних особистостей. Погоджуємося з дослідницею І.В. Холявко, що в політиці цей період позначений сплеском “прізвиськофілії” [10, с.11]. А перифрази такого типу примушують реципієнта інтелектуально осмислювати кваліфікативні параметри денотата, моделювати оцінку певного суб'єкта політичного життя [10, с.11]. Як і в попередні роки, в мові української періодики активно вживають відомі перифрази *газова леді*, *леді Ю.* – Юлія Тимошенко [Холявко, с.11]. Напр.: “Спочатку “газова леді” оприлюднила цифри у Верховній Раді” (“Газета по-українськи”, 18.04.2008); “*Леді Ю.* Звинуватила Ющенко в руйнуванні всієї судової системи” (“Україна молода”, 10.08.2008). Про Прем'єр-міністра України Юлію Тимошенко останнім часом утворилися і нові перифрази, що пов'язані з її зачіскою: *жінка з косою*, *жінка з дулькою*. Напр.: “Чого ж насправді хоче *жінка з косою*?” (“Газета по-українськи”, 10.10.2008); “На екранах телевізорів учора з'явилася “*жінка з дулькою*” (“Газета по-українськи”, 8.05.2009).

Щодо особи Юлії Тимошенко вживають у мові періодики перифраз *залізна леді*. Напр.: “Українська *залізна леді* ставить на результат” (“День”, 11.11.2008). Подекуди перифраз *залізна леді* утворює антонімічну пару: *залізна леді – добра фея*, пор.: “Я [Юлія Тимошенко] не збираюся змінювати імідж *залісної леді* на імідж *доброї феї*” (“Україна молода”, 4.07.2009). Хоча словосполучення типу *залізна леді* вважаємо штампом – зворотом “мови, що багаторазово повторюється без творчого осмислення; вислів, який механічно відтворюють; трафарет; шаблон; мовний стереотип з негативним забарвленням” [9, с.838], простежується тенденція до розширення сфери вживання перифрази. Спочатку вислів *залізна леді* стосувався виключно колишнього прем'єр-міністра

Великобританії Маргарет Тетчер. Напр.: *“Залізна Леді Британії співатиме і танцюватиме?”* (“День”, 10.12.2008). Нині відомий зворот вживають і у відношенні до інших політичних діячів Юлії Тимошенко, Наталії Петкевич та ін. Пор.: *“Чи має шанси “залізна леді” Білорусі Наталія Петкевич стати наступницею Олександра Лукашенка?”* (“День”, 13.06.2007). Таким чином перифраз *залізна леді* втрачає свою первинну закріпленість за визначеним денотатом і прикріплюється до іншого [1, с.10].

Відтоді, як Кабінет Міністрів України прийняв рішення про виплату однієї тисячі гривень колишнім вкладникам Ощадбанку СРСР, у мові утворено перифраз *Юліна тисяча*, що означає: виплати розпочалися за часів прем'єрства Юлії Тимошенко. Напр.: *“Юліна тисяча” вже рівна 500 гривням...* (“Товариш”, 9-10.12.2008).

Перифрази *гарант конституції, верховний арбітр нації* (Президент України Леонід Кучма) ще кілька років тому дослідники виокремлювали як індивідуально-авторський зворот, що виконував у мові засобів масової інформації функцію характеристики й оцінки, а також виступав важливим засобом синонімії [12, с.14]. На сучасному етапі ці звороти активно функціонують у мові української періодики на позначення Президента України Віктора Ющенка, напр.: *“Гарант Конституції відстоюватиме “своїх” суддів Конституційного суду до останнього”* (“Газета по-українськи”, 10.12.2008); *“Термінові справи змусили “верховного арбітра нації” чкурнути до сусідньої Білорусі”* (“Дзеркало тижня”, 28.03.2009). Перифраза *верховний арбітр нації* називає не тільки особу – Президента України, але й установу. Її вживають на позначення Конституційного Суду України, пор.: *“Конституційний суд перестав бути верховним арбітром нації...”* (“Газета по-українськи”, 8.09.2008).

Дослідники виокремлюють два джерела виникнення омонімів-перифраз: 1) збіг звукового і компонентного складу різних за своїм значенням і характером словосполучень слів; 2) утворення синонімічних перифраз унаслідок розширення і розпаду на омоніми багатозначного перифрастичного звороту [1, с.10]. Утворення омонімів-перифраз на початку XXI ст. в українській мові активувалося, як і синонімічні відношення газетних перифраз. На позначення Президента України Віктора Ющенка, крім згаданих зворотів, вживають низку синонімів: *господар Банкової, любі друзі* та ін. Якщо перший зворот має відносно нейтральне значення, то другий – виразне іронічне забарвлення. Пор.: *“...нинішній господар Банкової буде приречений просто спостерігати, як нові коаліціанти крадуть владу”* (“День”, 18.05.2009); *“Сьогодні “любі друзі” які буде робити заяви?”* (“Газета по-українськи”, 10.04.2009).

Господарем Банкової журналісти називали і Віктора Балогу – колишнього Голову Секретаріату Президента, а також використовували синонім до цього звороту – *сірий кардинал*, напр.: *“Нинішній господар Банкової Віктор Балога реалізовує ідею приєднання “Нашої України” до “Народної самооборони”* (“Газета по-українськи”, 11.05.2007); *“Сірий кардинал” пішов у тінь* (“Україна молода”, 18.06.2009).

Перифраз *сірий кардинал* використовують і на позначення інших відомих українських та регіональних політиків, так називають Голову Верховної Ради Володимира Литвина, напр.: *“...депутат Верховної Ради, спікер українського парламенту, сірий кардинал, керівник однойменного блоку, успішно пройшов у парламент”* (“Дзеркало тижня”, 18.10.2007) чи місцевого політика Петра

Димінського, напр.: *“...бізнесмен і почесний президент ФК “Карпати” Петро Димінський – сірий кардинал Львівщини”* (“Газета по-українськи”, 10.12.2008).

Якщо вище аналізовані перифрази відносимо до загальнономовних перифраз [5, с.12], то наступні, які характеризують відомих політиків, вважаємо індивідуально-авторськими. Журналісти називають Віктора Януковича – *професором*, напр.: *“Професор” не хоче дебатів “через брудну мову опонентів...”* (“День”, 10.11.2008); Арсенія Яценюка – *хлопчиком виручалочкою, політичним кроликом*, напр.: *“Є, звичайно, “хлопчик-виручалочка” Арсеній Яценюк...”* (“Дзеркало тижня”, 8.12.2007); *“В “політичного кролика” занадто багато амбіцій”* (“Україна молода”, 24.03.2009); Леоніда Черновецького – *Льоньою-космосом, дядьком Черномером, гречаним мером, інопланетянином*, напр.: *“Громадяни під парламентом недаремно просили відпустити “Льоню-Космоса” до них “на Марс”* (“Україна молода”, 19.03.2008); *“З нами “дядько Черномер”... (заг.)* (“Україна молода”, 27.05.2008); *“На Хрещатику гречаний мер спілкувався з улюбленими бабусями”* (“Газета по-українськи”, 23.10.2008); *“Підприємець купив “інопланетянина”. Такий образ мера Києва обрав бізнесмен”* (“Україна молода”, 12.10.2008).

Індивідуально-авторські перифрази є ефективним засобом конденсації думки та вираження безпосереднього ставлення публіциста до змісту висловлювання. Здебільшого вони мають іронічний, подекуди саркастичний характер. Ці перифрази часто використовуються авторами у газетних заголовках, які несуть у тексті подвійне експресивне навантаження “до експресії, закладеної у перифрастичне висловлювання його мовною природою, додається експресивність заголовка як комунікативно значущої одиниці. Вони виконують рекламно-експресивну функцію й одночасно є засобом передачі важливої закінченої інформації [1, с.14]”.

Вживають в українській періодиці перифрази стосовно політиків зарубіжних держав. Російського президента Дмитра Медведєва називають *північним медведєм*, білоруського Олександра Лукашенка – *бацьком, батьком*, чеського прем'єра Іржі Пароубека – *космосом*, французького прем'єра Ніколу Саркозі – *головним бабієм* та ін. Напр.: *“Мовчкватий північний “Медведь” (заг.) Росіяни довіряють Медведєву, бо “чимось подібний на Путіна”* (“Україна молода”, 22.01.2008); *“Гордий бацька визначить для себе нового пріоритетного партнера для здійснення зовнішньої політики”* (“День”, 18.10.2008); *“...хто такий білоруський президент? Справді батько для рідного народу чи авторитарний лідер поліцейської держави...”* (“Голос України”, 10.02.2008); *“Веселі яйця” для чеського “космосу” (заг.) Проти колишнього “лівого” прем'єра Іржі Пароубека молодь провела “ячну війну”* (“Україна молода”, 30.05.2009); *“Після обвинувачень дружини Саркозі називають не інакше як “головний бабій”* (“Газета по-українськи”, 18.01.2008).

Досить резонансним у суспільстві було затримання судді Ігоря Зварича. Оскільки суддя джерелами походження грошей у своєму кабінеті назвав результат колядування, то журналісти його називають не інакше як *суддя-колядник*, напр.: *“СБУ затримала “суддю-колядника”* (“День”, 10.02.2009). Так же стали називати інших суддів, яких було затримано за хабарі. Пор.: *“На Черкащині на хабарі попався черговий суддя-колядник”* (“Вечірні Черкаси”, 12.04.2009); *“У Медведька зловили ще одного суддю-“колядника”. Буде, як зі Зваричем?”* (“Україна молода”, 10.05.2009).

Перифразами називають відомих осіб не тільки у сфері політики, але шоу-бізнесу. Скажімо, зворот *золотий голос* України вживають як стосовно Соломії Крушельницької, так і Олександра Пономарьова та Таїсії Повалій тощо. Пор.: “Соломію Крушельницьку недарма називали *золотим голосом України*” (“День”, 19.10.2008); “*Золотий голос* України незабаром одружаться” (“День”, 18.04.2007); “...останні років десять ім'я Таї майже злилося зі словосполученням *Золотий голос*” (“Голос України”, 10.11.2008). За прізвиськом хореографа Георгія Чапкіса названо Віденський бал у Києві – *полонез Чапкіса*, напр.: “*Полонез Чапкіса*” (заг.). *Так Віденський бал називали журналісти...*” (“Україна молода”, 14.12.2007).

Щодо відомих спортсменів також утворюють перифрази-назви, наприклад, плавців Яну Клочкову та Дениса Силантьєва відповідно іменують *Золота рибка* та *Містер батерфляй*, напр.: “*Золота рибка*” Яна Клочкова та “*Містер батерфляй*” Денис Силантьєв безкоштовно навчатимуть столичних дітей плавати” (“Україна молода”, 31.07.2009).

Активізувався процес утворення перифраз на позначення владних структур, партій, громадських об'єднань тощо. Наприклад, структури законодавчих та виконавчих органів в українській періодиці називають зворотом *коридори влади*, хоча в кінці ХХ ст. дослідники фіксували цей зворот у вужчому значенні – уряд [1, с.6]. А нині це: і уряд, і секретаріат Президента, й інші органи державної влади та місцевого самоврядування, пор.: “*Тигілко повертається, адже добре знає коридори влади*” (“Сільські вісті”, 17.11.2008); “...конференція у Секретаріаті була хорошим приводом, щоб побачити *коридори влади...*” (“Хрещатик”, 6.05.2009); “*Пінчук ходить вищими коридорами влади*” (“День”, 10.11.2008). А от посади у Кабінеті Міністрів України називають *урядовими портфелями*, напр.: “*Черга за урядовими портфелями?*” (заг.) (“Сільські вісті”, 13.09.2006).

Новітніми утвореннями на початку ХХІ ст. є перифрази, що позначають денотати символіки партій, блоків чи їх кольорів. Це передусім спричинене активізацією партійної діяльності та боротьбою за владу. Так словосполучення *сердешний Кабмін* позначає Кабінет Міністрів, очолюваний Юлією Тимошенко, *сердешні, сердечкові депутати* – депутати від виборчого блоку “БЮТ”, *червоні депутати* – комуністи та ін. Напр.: “*Напередодні виборів нехитру схему “Відбери все найцінніше і дай натомість обдуреній жертові якесь сміття” взяв на озброєння “сердечний Кабмін”*” (“Комуніст”, 22.05.2009); “...вже за кілька днів після своєї заяви *“сердешні депутати”* активізувалися. Імовірно, Тимошенко відчула, що *стілець під нею захитався*” (“Єдиний центр”, 29.11.2008); “*Наміри нана Фротмана та його “регіональних”, “сердечкових” і “червоних” колег-депутатів із так званої антимерської більшості на словах начебто праведні...*” (“Україна молода”, 5.02.2009).

Прихильників Президента України Віктора Ющенка та симпатиків партії “Наша Україна” називають за часто вживаним зворотом *любі друзі*, напр.: “*Партія регіонів ...днями викрила нову втаємничену акцію “любих друзів”*” (“Молодь України”, 16-22.03.2006); “*Я [Євген Червоненко] не член парламенту і взагалі не розумію: я “любий друг” чи ні?*” (“Україна молода”, 3.04.2009).

Партії, які брали участь у помаранчевій революції, називають в українській періодиці *партіями Майдану*, а революції подібні до помаранчевої – *кольоровими*, опозицію до діючого уряду – *тіньовим урядом*, пор.: “*Незважаючи*

на пережитий шок після зміни формату коаліції “Нашою Україною”, пан Турчинов усе ж таки сподівається, що мости між “партіями Майдану” ще не спалено” (“Україна молода”, 10.06.2006); “*З прикрістю експерти констатують, що тривожний відкат назад демонструють і дві країни, в яких проходили “кольорові революції” – Киргизстан і Грузія*” (“Україна молода”, 18.01.2008); “*Учора на засіданні “тіньового уряду” у Верховній Раді Віктор Янукович зробив заяву...*” (“Україна молода”, 24.01.2008).

Подекуди в мові українських друкованих засобів масової інформації вживають перифрази на позначення інших предметів, угруповань, процесів тощо. Так, антикризову коаліцію називають *залізною*, президентське крісло у Верховній Раді – *тронним*, лобювання інтересів головою обласної державної адміністрації – *губернаторським дахом*, людей, яких підтримує і опікає Кінах – *списком Кінаха*, багатих людей країни, які фінансують партії – *грошовими мішками*, пор.: “*Бюджет “залізної коаліції”*” (заг.) (“Оберіг”, 1.12.2006); “...*тронне місце*” було абсолютно вільне... цим скористався не один депутат...” (“Сільські вісті”, 8.02.2005); “*Губернаторський дах для хатинки Януковича*” (заг.) (“Високий Замок”, 4.06.2006); “*Говорячи про так званий “список Кінаха”, голова ФДМ відзначила, що різні списки підприємств для реприватизації “надумані”*” (“Високий Замок”, 4.06.2006); “*Окрім “грошових мішків”, до партійних списків залучають зірок естради*” (“Київський регіон”, 3.01.2006).

У зв'язку із заборонаю в Україні гральних автоматів у пресі почастишали публікації цієї тематики. Гральні автомати називають *однорукі бандити*, напр.: “*Правоохоронці зацікавилися, чи ліцензоване програмне забезпечення “одноруких бандитів”*” (“Газета по-українськи”, 5.01.2006).

Висновки. Отже, на початку ХХІ ст. в мові української мови активізувалося утворення перифраз, особливо це яскраво простежується на прикладах тексів періодици. Крім відомих зворотів, які стали штампами, утворилися нові групи словосполучень. Найбільшу групу становлять перифрази, що називають політичних діячів та представників шоу-бізнесу, а також іменують партії, політичні блоки, інші угруповання та структурні підрозділи влади. Перифрази здебільшого активізуються в мові під дією позамовних факторів, зазвичай після резонансних подій у суспільстві. Простежується тенденція до утворення перифразових синонімічних рядів, перифраз-омонімів, подекуди антонімічних пар. Перифрази в мові мас-медіа слугують засобом іронії, нерідко носять саркастичний характер, додають емоційно-експресивного забарвлення, вони дають негативну оцінку суспільно-політичним процесам, діям і вчинкам їх учасників. Публіцистичним текстам перифрази надають образності та розмовності.

Подальші розвідки потребують визначення місця перифраз у різних журналістських жанрах: статтях, репортажах, звітах, а також роль перифраз у заголовках газетних публікаціях, що зазвичай слугують засобом експресії як індивідуально-авторські звороти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Євсєєва Г.П. Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80-90 років ХХ століття): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2002. – 20 с.

2. Євсєєва Г.П. Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80-90 років XX століття): Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2002. – 219 с.
3. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Короткий словник перифраз. – К., 1985.
4. Новиков А.Б. Словарь перифраз русского языка (на материале газетной публицистики). – М., 1999. – 224 с.
5. Онищенко І.В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2005. – 20 с.
6. Онищенко І.В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Криворізький держ. педагогічний ун-т. – Кривий Ріг, 2004. – 195 с.
7. Регушевський Є.С. Перифраз // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), Зяблюк М.П. та ін. – 3-ге вид., зі змін. і доп. – К.: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М.П. Бажана, 2007. – С. 492.
8. Словник фразеологічних синонімів / М.П.Коломієць, Є.С. Регушевський; за ред. В.О.Винника. – К.: Радянська школа, 1988. – 198 с.
9. Сологуб Н.М. // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), Зяблюк М.П. та ін. – 3-ге вид., зі змін. і доп. – К.: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М.П. Бажана, 2007. – С. 838.
10. Холявко І.В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років XX ст. (семантико-функціональний аналіз): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. В.Винниченка. – Кіровоград, 2004. – 20 с.
11. Холявко І.В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років XX ст. (семантико-функціональний аналіз): Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2004. – 229 с.
12. Шаповалова Г.В. Інноваційні процеси в сучасному медіатексті (функціонально-лінгвістичні аспекти): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 20 с.

УДК 811.111"38:821.111(73)

СЕМІОТИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ОБРАЗІВ У БРИТАНСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ПРИМОВОК

Олександра Пальчевська
(Рівне, Україна)

У цій розвідці автор розглядає фольклорний текст примовки з точки зору семиотико-фольклористичного та етнолінгвістичного підходів, виділяє символічні коди та мотиваційні сфери, визначає та описує фрагменти дійсності, які мають знаковий характер, реконструює їх значення. Така реконструкція спирається на діахронічний аналіз та співвіднесення структури смислів примовки з первинними для нього знаковими системами та образами.

Ключові слова: фольклор, примовка, символізм образів, мотиваційна сфера.

В статье автор рассматривает фольклорный текст прибаутки с точки зрения семиотико-фольклористического и этнолингвистического подходов,